

ובסוף -אנחנו מודים לך, והפוחת לא יפחות מהודאה אחת, וכל הפוחת מהודאה אחת הרי זה מגונה.⁽²⁾

וכל החותם "מנחיל ארצות" בכרכת הארץ במקום לחתום "על הארץ ועל המזון", וכן החותם רק "מושיע את ישראל" בכרכת "בונה ירושלים" — הרי זה בור, שהרי ברכת הארץ היא על ארץ ישראל בלבד, ואילו שבח "מנחיל ארצות" משמעותו על ארצות כל הגויים,⁽³⁾ וכן החותם רק "מושיע את ישראל" משמיט את העיקר הבקשה על התשועה שהיא ב"בונה ירושלים", כדלהלן.⁽⁴⁾

וכל שאינו אומר "ברית" ו"תורה" בכרכת הארץ, ו"מלכות בית דוד" ב"בונה ירושלים" — לא יצא ידי חובתו.⁽⁵⁾

הארץ גם "תורה", כי ירשו את הארץ גם בזכות התורה, שנאמר [דברים ח א] "כל המצוה אשר אנכי מצוך היום תשמרון לעשות, למען תחיון ורבייתם ובאתם וירשתם את הארץ אשר נשבע ה' לאבותיכם".

פלימו אומר: צריך שיקדים ברית לתורה, ויאמר "על בריתך שחתמת בבשרנו ועל תורתך שלמדתנו",⁽⁴⁷⁾ משום שזו — התורה — נתנה בשלש בריתות והם א. בהר סיני ובאהל מועד. ב. בערבות מואב. ג. בהר גריזים ובהר עיבל.⁽⁴⁸⁾

מט-א ואילו זו, מילה, נתנה בשלש עשרה בריתות, שהרי תיבת "ברית" מופיעה שלש עשרה פעמים בפרשת מילה [בראשית יז].⁽¹⁾

רבי אבא אומר: צריך שיאמר בה בכרכת הארץ לשון הודאה, בתחלה — נודה לך —

שהתורה נדרשת בהן. וראה במאירי [נדרים לא ב] שדנו כיצד מונים את הי"ג בריתות.

2. המג"א [קפז ב] כתב שאם לא אמר תחילה וסוף מחזירין אותו, ותמה הבה"ל [ד"ה ברית] שהרי רבי אבא אמר שהוא רק "מגונה", ורק על "ברית ותורה" אמרו מפורש ש"לא יצא".

3. ע"פ ב"י [קפז].

4. ראה הערה 9.

5. ראה תוס' לעיל [כ ב ד"ה נשים] שהטעם שאינן חייבות בבהמ"ז מה"ת הוא משום שאינן יכולות לומר "ברית" ו"תורה", ומשמע שחיוב הזכרה זו הוא מה"ת [ובכל זאת יתכן שיוציאו אנשים, כי היא אותה בהמ"ז, אלא שפטורות מהזכרה, ורש"י שם סבר כי למ"ד שאם לא הזכיר אינו יוצא, פשיטא שאין מוציאות, כי

47. כך פירש רש"י [ד"ה שיקדים], וביארו תוס' [ד"ה ברית] שאין צריך לומר תיבות "ברית" ו"תורה" אלא את ענינם, ושלא כנוסח הרמב"ם [ס"ס אהבה] "כי הנחלת לאבותינו ארץ חמדה טובה ורחבה, ברית ותורה וכו', על תורתך שלמדתנו, וראה מרדכי [ריז].

48. כך פירש רש"י, וראה מהרש"א וצל"ח שדנו אלו שתיים מבריתות אלו נחשבו כאחת, שהרי נקראו "שלש" אף שנאמרו ברבע מקומות.

1. בתוס' יו"ט [נדרים פ"ג מי"א] תמה הרי על מילה נכרתה רק ברית אחת, ורק תיבת "ברית" נזכרה בה י"ג פעמים [ומה שאין כן ראוי להקדים את התורה שנכרתו עליה ג' בריתות נפרדות], וביאר שמספר ההזכרות בא ללמד על מעלת המצוה, שאינה חוזרת ריקם כמו י"ג מדות של רחמים, ובביאור הרא"ש עה"ת [ס"פ לך] כתב ש"ג בריתות נאמרו כנגד יג מדות

מסייע ליה לרבי אילעא, דאמר רבי אילעא אמר רבי יעקב בר אחא משום רבינו (6): כל שלא אמר "ברית" ו"תורה" בכרכת הארץ, ו"מלכות בית דוד" ב"בונה ירושלים" — לא יצא ידי חובתו.

פליגי בה אבא יוסי בן דוסתאי ורבנן, חד אמר: הטוב והמטיב צריכה להזכיר בפתיחתה מלכות שמים [לומר "מלך העולם"], וחד אמר: אינה צריכה להזכיר בפתיחתה מלכות. ומבאר הגמרא

שמחלוקתם תלויה במחלוקת הברייתות לעיל [מח ב], שהרי מאן דאמר "צריכה מלכות" בהכרח קסבר שחיוב ברכת הטוב והמטיב רק דרבנן, ואינה נחשבת סמוכה לחברתה עם הברכות שלפניה שחיובן מדאורייתא, ולכן צריך להזכיר בה שם ומלכות, שהרי "ברכה שאין בה מלכות אינה ברכה", ואילו מאן דאמר "אינה צריכה מלכות" בהכרח קסבר שחיוב ברכת הטוב והמטיב הוא דאורייתא, ולכן אינה צריכה הזכרת שם ומלכות, שהרי היא סמוכה לחברתה. (7)

תקנו בהמ"ז שונה לנשים ולאנשים. וראה מאירי שמתעם זה אין מזמנין על נשים, כי אין אומרות ברית ותורה, ומשמע שאין זה רק פטור מהזכרה, אלא שאין זימון אלא בבהמ"ז של אנשים]. והראשונים [הובאו בטור קפז] נחלקו אם לא אמר ברית ותורה אם צריך לחזור מה"ת, וכתב הב"י כי אף אם בהמ"ז דאורייתא, יתכן שמטבע שלה מדרבנן. והפמ"ג [א"א ג ובפתיחה כוללת] ביאר כי אף אם המטבע מדרבנן, יתכן שחייב לחזור משום שאם אינו מקיים את המצוה באופן שקבעו רבנן, אינו יוצא אף מה"ת. וראה בה"ל [שם ד"ה מחזירין] שבספק אם אמר ברית ותורה לא יחזור, כיון שהזכרתם רק מדרבנן, וצ"ע.

והרמב"ם [ברכות ב ג] כתב שאם לא הזכיר "ארץ חמדה טובה ורחבה" צריך לחזור, ואילו על "ברית ותורה" לא הצריך לחזור, וביאר באשר לשלמה [ג טז] ש"ארץ חמדה" הוא חלק מנוסח הברכה, אך "ברית ותורה" הן הזכרה, שהרי אם נזכר קודם שהתחיל "רחם" אומרם שם [שעה"צ קפז ת], ועל הזכרה שאינה ברכה, אינו חוזר, וראה עמק ברכה [בהמ"ז ב] ולהלן הערה 30.

והמאירי הביא שהסוברים שלא יחזור,

הוכיחו ממה שלא מזכירים "ברית ותורה" בברכה מעין שלש, וראה הערה 28.

6. הערוך ביאר שהכוונה לרב, ותמה הגרעק"א שבסמוך אמר רב חננאל בשם רב שיצא, ואין לומר שהכוונה ב"לא יצא" שיצא ידי חובת בהמ"ז אך לא כתקונה, שהרי בסמוך אמר רבי זירא שעשה לכתחילה כדעת רב [וראה דברי הרש"ש להלן]. ובהגהות דברי נחמיה נקט שהכוונה לרבי.

7. רש"י [ד"ה ומ"ד] הוסיף שהסובר שחיובה מה"ת, סובר שהיא חלק מברכת הארץ, ואילו הסובר שהיא מדרבנן, סובר שאינה חלק מברכת הארץ, וכוונתו, שאף אם אינה טעונה פתיחה בשם ומלכות כי היא סמוכה לחברתה, הרי כיון שאין בה שם ומלכות, אינה ברכה כלל, ולכן פירש שהיא חלק מברכת הארץ.

והקשה רש"י, אם דאורייתא היא וסמוכה לחברתה, למה פותחת כלל ב"ברוך", וביאר שנחשבת כברכה קצרה, כמו ברכת הפירות והמצוות, כי אין בכלה אלא הודאה אחת.

אך תוס' [ד"ה מאן] כתבו שאם דאורייתא היא רק חותם ב"ברוך" ואינו פותח ב"ברוך".

למחתם בתרתיה? והתניא שאין ראוי לחתום כן: רבי אומר אין חותמין שום ברכה בשתיים, מפני הכלל ש"אין עושין מצוות חבילות חבילות", וכדלהלן.

גופא: רבי אומר אין חותמין ברכה בשתיים, איתביה לוי לרבי הרי בברכת הארץ חותמים "על הארץ ועל המזון"? — ביאר לו רבי, שהכוונה להודות על ארץ דמפקא מזון, והיא חתימה בדבר אחד.

הוסיף לוי והקשה: הרי בברכת מעין שלש חותמים "על הארץ ועל הפירות"? שב רבי וביאר, כי גם בברכה זו הכוונה להודות על ארץ דמפקא פירות, ואף היא חתימה בדבר אחד.⁽¹¹⁾

חזר לוי והקשה: הרי ביום טוב חותמים "מקדש ישראל והזמנים"⁽¹²⁾? ביאר לו רבי,

תנו רבנן: מהו חותם בברכת בנין ירושלים⁽⁸⁾? — רבי יוסי ברבי יהודה אומר "מושיע ישראל".

תמהה הגמרא: וכי רק החותם ב"מושיע ישראל", אין, יצא, ואילו חתם ב"בנין ירושלים", לא יצא?! והרי עיקר הברכה עוסקת בבנין ירושלים?

אלא אימא, יוצא בברכתו אף אם אמר בחתימה רק "מושיע ישראל", כי תשועת ישראל היא בנין ירושלים.⁽⁹⁾

רבה בר רב הונא איקלע לבי ריש גלותא, פתח את ברכת בונה ירושלים בחדא ואמר רק אחת משתי הבקשות "רחם על ישראל עמך" או "ועל ירושלים עיר קדשך"⁽¹⁰⁾ וסיים בתרתיה שחתם ב"מושיע ישראל ובונה ירושלים", אמר רב חסדא וכי גבורתא

והריטב"א כתב שאם דרבנן היא רק פותח בברוך ואינו חותם, כדי לעשות היכר שאינה מדאורייתא כברכות שלפניה.

8. גירסת הרי"ף "מהו חותם - בונה ירושלים, רבי יוסי בר"י אומר וכו'.

9. בפשטות משמעות דברי רבי יוסי ברבי יהודה שחותם לכתחילה רק "מושיע ישראל", והנידון איזו חתימה יותר לכתחילה, ואם נפרש כן הרי מוכח מדבריו שלא כרבי אבא - שאמר לעיל שהחותם ב"מושיע ישראל" הוא בור. אך רש"י ביאר שכוונתו שיוצא גם אם חתם כבור, ואמר רק "מושיע ישראל", אבל לכתחילה צריך לחתום בשניהם, וכך ביארנו בפנים.

10. יתכן שרבה בר רב הונא סבר שיכול לחתום בשתיים משום שלא פתח בשתיים [ולכן השמיעה הגמרא פרט זה], כי אף לרבי שאין חותמין

בשתיים כשפתח בשתיים [כמבואר בברכות דלהלן] הוא רק מפני "דמיון לחבילות חבילות" [ראה הערה 17], וסבר רבה שאינו נראה כחייב בשתי החתימות אלא אם פתח בשתיים, אך אם בפתחת הברכה לא התחייב בב' חתימות ודאי יכול לסיים בשתיים.

11. הלבוש [רט] הקשה הרי מבואר לעיל [מד א] שבחול"ל אומרים "על הארץ ועל הפירות" ומשמע שמודה על ארץ ישראל בנפרד, ועל פירות של חול"ל בנפרד. והעלה מכך ש"על הארץ" אינו דוקא ארץ ישראל, אלא גם בחול"ל מודה על ארצו שהוציאה פירות [והיינו כדעת רבינו יונה שגם האוכל פירות א"י בחול"ל אומר "על הפירות", כי ההודאה "על הארץ" נסובה על חול"ל, וראה ב"י וב"ח רח שנחלקו בכוננתו].

12. הטעם ששלשה רגלים נכללו יחד

שהכוונה על ישראל דקדשינהו לזמנים, על ידי קביעת זמני ראשי החדשים שהרגלים תלויים בתאריך החודש. וכן הקשה מחתימת "מקדש ישראל וראשי חדשים" (13) והשיב לו רבי שהכוונה לישראל דקדשינהו לראשי חדשים.

ועדיין הקשה לוי מחתימת "מקדש השבת וישראל והזמנים" (14) שהרי השבת קבועה היא, ואינה מתקדשת על ידי ישראל, ובכל זאת חותם בהודאה עליה יחד עם הודאה על הזמנים?

אמר לו רבי: הכלל שאמרתי תקף בכל הברכות חוץ מברכה זו, שאי אפשר שלא להזכיר את שלשת הדברים יחד. ומבארת

הגמרא מאי שנא? — הכא בחתימת שבת והזמנים, אף שהם שני ענינים, הרי ההודאה חדא היא, כי הברכה להקב"ה היא על מה שמקדש את הכל, (15) ואילו חתם בחתימת "מושיע ישראל ובונה ירושלים" הרי אף שהם ענין אחד, כי התשועה היא בבנין ירושלים, הרי כלפי הקב"ה הוא מודה בתרתי, כי אומר שהוא "בונה" ו"מושיע", וצריך לחתום על כל חדא וחדא באפי נפשה. (16)

וטעמא מאי אין הותמין בשתיים? — לפי שאין עושין מצות חבילות חבילות, כי מראה בכך כאילו הן מכבידות עליו כמשא. (17)

בשבת, יצא.

15. ע"פ רש"י [ד"ה חרץ].

והרי"ף גרס "כל חדא וחדא באנפי נפשה כתיבא, אבל הכא הא בהא תליא", וביאר רבינו יונה שתשועת ישראל ובנין ירושלים הן שני ענינים, שהרי נאמרו בשני פסוקים נפרדים, אך קדושת השבת וישראל והזמנים הן ענין אחד, כי קדושת ישראל תלויה בקדושת השבת [כמבואר בשבת י ב, רש"י ד"ה לדעת], וקדושת ר"ח והזמנים תלויה בקדושת ישראל, נמצא שכלם קדושה אחת.

16. רש"י הביא שהבה"ג גרס להיפך, וביאר ששבת ויו"ט הם שני ענינים ולכן אומרם בנפרד, אך ישועה ובנין ירושלים הם ענין אחד ולכן אין ראוי לכפלם, ותמה רש"י שהרי רבי אמר שבכל הברכות "אין חותמים בשנים", ולא דוקא כששניהם מענין אחד.

17. ע"פ רש"י בסוטה [ח א] ורשב"ם בפסחים [קח ב], וטעם זה שייך רק כשהוא

ב"הזמנים" ואילו שאר המועדים מפורטים כ"יום הזכרון" ו"יום הכפורים", הוא משום שלשת הרגלים שוים שנתנו לששון ולשמחה, משמה שאין כן ר"ה ויוה"כ, וכדלהלן.

13. קושיא זו של לוי תמוהה, שהרי כבר השיב לו רבי שהכוונה לישראל שמקדשים את המועדים, וכל שכן לראשי חדשים שהם עצמם המתקדשים בבי"ד. וביאר הגרא"מ הורביץ שלוי הבין שרק מועדים מתקדשים ע"י ישראל כי התחדשו רק להם, אך ראשי חדשים היו מבריאת העולם. ועוד, שרק על מועדים אמר "דקדשינהו ישראל" כי מקדשים על הכוס, אך ר"ח שאין מקדשים בהן על הכוס צריכים קידוש בתפלה, ועליהם לא אומרים "דקדשינהו ישראל", וגם אי אפשר לומר בהם "מקדש ישראל" בלבד, שהרי אין בהם קדושה יתירה לישראל.

14. בעל המאור [ביצה ט ב בדפי הרי"ף] גרס כאן "מקדש השבת וישראל ור"ח", ובפרי חדש [או"ח תכה] כתב שאם לא הזכיר ר"ח בברכה זו

מאי הוי עלה? איך יחתום בברכת בנין ירושלים?

אמר רב ששת: לעולם יחתום מעין הפתיחה, ולכן, אם פתח ב"רחם על עמך ישראל", חותם ב"מושיע ישראל", ואילו אם פתח ב"רחם על ירושלים", חותם ב"בונה ירושלים".

ורב נחמן אמר: אפילו פתח ב"רחם על ישראל" חותם ב"בונה ירושלים", משום שנאמר [תהלים קמז ב] "בונה ירושלים ה' נדחי ישראל יכנס", וביאורו אימתי בונה ירושלים ה' — בזמן שנדחי ישראל יכנס ונמצא שעדיף לומר "בונה ירושלים", כי כלול בכך שהוא "מושיע ישראל".

אמר ליה רבי זירא לרב חסדא: ניתי מר ונתני.

אמר ליה רב חסדא: הרי אפילו ברכת מזונא לא גמרינא [למדתי כראוי], ואיך תנוי מתנינא?!

אמר ליה רבי זירא: מאי האי [מה כוונתך?]

אמר ליה רב חסדא: דאקלעי לבי ריש גלותא ובריכי ברכת מזונא, וזקפי רב ששת לקועיה (18) עלי כהויא [כנחש].

שאלו רבי זירא: ואמאי כעס עליך רב ששת?

ענה רב חסדא: משום דלא אמרי לא "ברית" ולא "תורה" ולא "מלכות".

שב רבי זירא ותמה: ואמאי לא אמרת?

השיבו רב חסדא, אני סובר בדרב חננאל אמר רב. דאמר רב חננאל אמר רב: לא אמר "ברית" ו"תורה" ו"מלכות" — יצא (19). והטעם לכך: "ברית" אין חייבים להזכירה, לפי שאינה נוהגת בנשים, שאינן מזכירות אותה בברכת המזון כי אינה שייכת בהן, וכן אין חיוב לאנשים להזכיר "תורה" ו"מלכות" (20), לפי שאינן נוהגות לא בנשים

לאמרם, כדי שלא יהיו שני מטבעות לברכה, ויתכן שמקורו ממה שנהג כך רב חסדא על פי רב, והמג"א [קפז ג] ביאר שעשה כך לכתחילה, כי היה מזמן והוציא בברכתו גם נשים, וכיון שנשים אינן אומרות "ברית ותורה" ואנשים שלא אמרוה יוצאים בדיעבד, לכן השמיטה כדי להוציא גם נשים, וראה הערה 21.

20. במצפה איתן ביאר שהכוונה לדין שאין מעמידין אשה במלכות ארץ ישראל [מלכים א ו], ותמוה שמה שאין כן גם גר לא יאמר "מלכות" כי אינו ראוי לה.

ובאור שמח [שם] כתב שאף אם מעמידין אשה, הרי אינה מחויבת במצוות העמדת מלך, שהרי אינן בנות כיבוש, וכשם שאינן אומרות

חייב במצוות [ויתכן שלכן דקדק רש"י לעיל ד"ה אין, וכתב שאין חותמין בבונה ירושלים ומושיע ישראל כי "דומין לעושיין מצוות חבילות", והיינו שרק "דומין" כי אין חיוב לאומרן יחד, וראה הערה 10].

אך תוס' במו"ק [ח ב] כתבו שהטעם הוא כדי שיהא לכו פנוי למצוה אחת, ולא יפנה למצוה אחרת, וטעם זה שייך גם כשאינו חייב בשתייהן, וראה מג"א [קמז יא] ושו"ת רע"א [רצט ד].

18. גירסת הריטב"א ומאירי "לחוטמיה", והיינו שחרה אפו.

19. הרשב"א ביאר שאפילו לכתחילה לא תקנו

ולא בעבדים שאינן מזכירין אותן בבהמ"ז
כי אינם שייכים בהם. (21)

תמה רבי זירא, ואמר לו: ואת למה שבקת
כל הני תנאי ואמוראי, שסברו שאם לא
הזכיר לא יצא, ועבדת כרב שדעתו דעת
יחיד בהלכה זו?! (22)

אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: ברכת
"הטוב והמטיב" צריכה להזכיר בפתיחתה
מלכות שמים.

תמהה הגמרא: מאי קא משמע לן? (23) ואם
תאמר שרצה להשמיענו את הכלל ש"כל

ברכה שאין בה מלכות לא שמה ברכה", (24)
והא כבר אמרה רבי יוחנן חדא זימנא [ראה
לעיל יב א]?

אמר רבי זירא: כוונת רבי יוחנן לומר
שברכת הטוב והמטיב צריכה שתי
"מלכות", חדא דידה, שאומר בפתיחתה
"מלך העולם", וחדא שאומר בה "מלכנו"
להשלים את ה"מלכות" ד"בונה ירושלים"
שלא מזכירים בה מלכות לא בפתיחתה ולא
בחתימתה.

מקשה הגמרא: אי הכי, שאומר בה
"מלכנו" להשלים את ה"מלכות" של ברכת

ולומדים כל התורה.

22. כבר הבאנו בהערה 6 שהגרעק"א תמה הרי
רבי אילעא אמר בשם "רבינו", דהיינו רב, שלא
יצא. והרש"ש גרס "ואת עבדת כרב חננאל".

23. הרשב"א גרס "מאי קמ"ל, דהטוב והצטיב
לאו דאורייתא? - נימא בהדיא הטוב והמטיב
לאו דאורייתא" [ולמה סתם ואמר "צריכה
מלכות"]. וביאר שהגמרא מקשה כך רק על רבה
בר בר חנה, ולא על הברייתא דלעיל, כי דרך
האמוראים לפרט ודרך התנאים לסתום.

ולפי גירסתנו הקשה במלא הרועים למה לא
נקטה הגמרא שרצה להשמיענו כי הטוב והמטיב
דרבנן, וממילא צריכה מלכות, כי אינה סמוכה
לחברתה שהיא דאורייתא.

24. תוס' [ד"ה ברוך] כתבו שברכות שמונה
עשרה אין בהן "מלכות", כי כלן סמוכות לברכת
אל חי וקיים, ובסוף ספר באר אברהם [תהילים]
כתב שצ"ל "לברכת מלך חי וקיים", והיינו
ש"מלכות" האמורה לפני התפלה נסובה גם על
ברכות התפלה, אך אין זה משום ברכה הסמוכה

"תורה" מפני פטורן מלימוד תורה, כך גם אינן
אומרות "מלכות".

והגרא"מ הורביץ ביאר שנשים ועבדים
פטורים מהזכרת מלכות שמים בק"ש, ואיך
נחייבם בהזכרת מלכות בית דוד.

21. הב"י [קפו בבדק הבית] תמה למה לא
יאמרו עבדים "תורה" והרי הם חייבים במצוות,
וגם נשים יאמרו "ברית" שהרי איש בלא אשה
אינו נקרא אדם, ושניהם כגוף אחד. ובמג"א
[שם ג] הביאו כטעם למה שהנשים בזמננו
אומרות "ברית ותורה".

ובכל בו הביא בשם הראב"ד שנשים לאו
בני ברית, ועבדים לאו בני תורה. ודייק הפרישה
שנשים נחשבות "בני תורה" כמו שעבדים
נחשבים "בני ברית", ונקט שאומרות "על תורתך
שלמדנו" שהרי הן מברכות ברכת התורה, כי
הן מותרות ללמוד תורה שבכתב, וכן הן חייבות
ללמוד דינים השייכים להן. ובמג"א [שם] כתב
שארב חסדא לא אמר "ברית ותורה" אלא רק
"על בריתך שחתמת בבשרנו, ועל תורתך
שלמדנו" כי הוציא גם נשים, ואין חיובן בברית
ותורה שוה לאנשים, כי אנשים נמולים ממש

בה "מלכות בית דוד" שהיא מלכות בשר ודם, לאו אורח ארעא דלא אמר מלכות שמים, ולכך צריך להשלים ולומר "מלכות" בברכה שאחריה.

רב פפא אמר: הכי קאמר רבי יוחנן: "צריכה שתי מלכויות לבר מדירה", והיינו שחזן מהזכרת "מלך העולם" בפתיחתה, צריך לומר בה עוד פעמיים "מלכות", אחת להשלמת מלכות של ברכת "בונה ירושלים", ואחת להשלמת מלכות של ברכת הארץ.

יתבי רבי זירא אחורי דרב גידל, ויתבי רב גידל קמיה דרב הונא, שהיה רבם של שניהם, ויתבי רב גידל (26) וקאמר: טעה ולא הזכיר של שבת [שלא אמר "רצה"] בברכת המזון (27) — אומר "ברוך" (28) שנתן שבתות

"בונה ירושלים", נבעי להזכיר תלת פעמים "מלכות": חדא דידה, וחדא דבונה ירושלים, וחדא להשלים את ה"מלכות" דברכת הארץ שהרי גם בה אין מזכירים מלכות לא בפתיחתה ולא בחתימתה? — אלא בהכרח ברכת הארץ מאי טעמא לא צריך להשלים לה "מלכות" — משום שלא היה צריך לאומרה בה, כיון דהויא לה ברכה הסמוכה לחברתה, ואם כן, "בונה ירושלים" נמי לא תבעי השלמה ל"מלכות", שהרי גם בה אינו יכול לאומרה, (25) כיון דהויא לה ברכה הסמוכה לחברתה, ולשם מה צריך להזכיר שתי מלכויות בהטוב והמטיב?

מתרצת הגמרא: אמנם, הוא הדין דאפילו בונה ירושלים נמי לא בעיא להזכיר מלכות" כי היא סמוכה לחברתה, אלא אידי דאמר

ב"ברוך" ואינו מזכיר את השם ממילא אינו צריך לומר מלכות, ולדבריו מובן למה "אינו יכול לומר מלכות".

26. רש"י והרא"ש. ובתוס' ר"י החסיד הסתפק אם הכוונה לרב גידל או לרב הונא, וראה רש"ש.

27. הב"י [קיד] כתב שרק בבהמ"ז תקנו ברכה לשוכח הזכרה, כי יכול לאומרה אחר שסיים את הברכות מה"ת, אך בתפלה אינו יכול לאומרה כשנזכר שהרי הוא מפסיק בתפלתו [או משום שמוסיף על י"ח ברכות], ולכן השוכח הזכרה בתפלה, אומרה אחר ברכתה, כי כל עוד לא התחיל ברכה שאחריה, עדיין לא נחשב שסיים את הברכה. וראה הערה 30.

28. ברכה זו נפתחת ונחתמת בשם ומלכות, וכתבו תוס' [ד"ה ברוך] שאע"פ שהיא נאמרת

לחברתה, כי אילו כן הרי לא היה פותחן ב"ברוך". [עוד תירצו תוס', ש"אלוהי אברהם" הוא כמו מלכות, כי הוא הראשון שהמליך את ה', וכ"כ לעיל מ ב ד"ה אביי, וראה מהרש"א].

25. כך ביארו תוס' [ד"ה לומר], ולכאורה תמוה, שהרי בסמוכה לחברתה רק "אין צריך לומר מלכות", אך באופן זה שיש צורך לאומרה משום מלכות שמים, למה לא יאמרה.

וכבר הבאנו לעיל [מו הערה 13] שלגבי פתיחתה ב"ברוך" נחלקו רש"י ותוס' רא"ש אם סומך על "ברוך" שפתח בו את הברכה שקדמה לה, או על "ברוך" שחתם בו את הברכה הקודמת, ולכאורה לגבי "מלכות" אינו יכול לסמוך על חתימת הקודמת, שהרי לא נזכר בה מלכות.

וראה כסף משנה [ברכות א ה] שרק ב"ברוך" סומך על ברכה שלפניה, ואילו הטעם שאינו אומר "מלכות" הוא כיון שאינו פותח

למנוחה לעמו ישראל באהבה⁽²⁹⁾ לאות ולברית, ברוך מקדש השבת⁽³⁰⁾.

אמר ליה רב הונא לרב גידל מאן אמרה? —

ענה לו רב גידל: רב אמר דין זה.

הדר יתיב וקאמר: טעה ולא הזכיר של יום טוב⁽³¹⁾ — אומר "ברוך שנתן ימים טובים"⁽³²⁾ לעמו ישראל לשמחה ולזכרון,⁽³³⁾

ה"ה בבהמ"ז] אם אינו יודע את הברכה שתקנו לכתחילה, יאמר "רצה" לפני "הטוב והמטיב", וראה ביאור הגר"א [קיד יז] הערה 39. אכן, לדעת הרשב"א [בהערה 28] "רצה" נחשב כברכה, וכשאומרו ב"בונה ירושלים" הפתיחה וחתימה של ברכה ראשונה נסובות גם עליו, אולם אחר שסיימה אינו יוצא באמירתו, כי אין בו פתיחה וחתימה, ונמצא שאינו דומה להזכרות בתפילה, שלא תקנום בתורת ברכה, ולכן אומרים גם אחר הברכה.

31. תוס' [ד"ה אין] ורשב"א וריטב"א נחלקו אם חוזר [וכן אם אומר "ברוך שנתן"] רק לביל ראשון של פסח וסוכות שבהם יש חיוב מה"ת לאכול פת, או שבכל יו"ט חוזר כי יש גם חיוב אכילה מצד יו"ט עצמו, והצל"ח ושעה"מ [סוכה ו ז] ביארו דבריהם.

ובתוס' רא"ש כתב שחיוב האכילה ביו"ט הוא מצד שמחת יו"ט, וביאר במעדני יו"ט כי אף שאין שמחה אלא בבשר ויין, היינו רק כשאוכלים עם פת, כי האכילה תלויה בפת ועם הבשר היא גורמת שמחה, אך בשו"ת רע"א [א בהשמטות] נקט שהחיוב משום עונג יו"ט, וראה הערה 40.

32. באליהו רבה [קפח יד] כתב שבחיה"מ לא יאמר "טובים", כי אינו נקרא "יו"ט".

33. גירסת הרי"ף: "לששון ולשמחה", ובשו"ע [קפח ו], "אשר נתן ימים טובים לישראל לששון ולשמחה, את יום חג פלוני הזה" וכתב המג"א שבראש השנה אין אומרים "לששון ולשמחה", וחולה האוכל ביו"כ יאמר

אחר "בונה ירושלים" והיא סמוכה לחברתה, כיון שלא נתקנה לאומרה שם בקביעות, אלא רק כששוכח, אינה חשובה כ"סמוכה". ובתוס' רא"ש כתב שכיון שהיא ברכה דרבנן אינה נחשבת סמוכה לברכה דאורייתא שלפניה [וכדלעיל].

והרשב"א כתב שהזכרת שבת אינה טעונה שם ומלכות, משום שהיא כלולה בברכת בונה ירושלים, ומועיל לה שם ומלכות של ברכה ראשונה, אך כשאומרה בפני עצמה, יש לה דין ברכה בפני עצמה, וכיון שאינה נחשבת סמוכה, טעונה שם ומלכות, [ולטעמו מובן למה לא מזכירים "ברית ותורה" בברכה מעין שלש, כי אינה כוללת אלא הזכרה שנחשבת כברכה בפני עצמה, וכ"כ רבינו יונה כט א לגבי הזכרת הבדלה בהביננו, וראה הערות 5,30].

ובשם הראב"ד כתב, שברכה זו כברכת הזימון, שכיון שאינן ברכות קבועות אינן פותחות וחותרות ב"ברוך".

29. הלבוש ביאר שדוקא בשבת אומרים "באהבה" ולא ביו"ט, כי על השבת הצטוו במרה, וקבלוה באהבה, משמה שאין כן ימים טובים שהצטוו עליהם בסני, ושם כפה עליהם הר כגיגית וקבלוהו בעל כרחם.

30. כתב הט"ז [קפח] שאם אינו יודע ברכה זו, חוזר לראש [ותמוה], שהרי לא החל הטוב והמטיב, אך אם יודע פתיחתה וחתימתה אף שאינו יודע את כל נוסחה, אומרה כידיעתו, ואינו חוזר לראש. ובכה"ל [ד"ה אומר] העיר שלדעת השו"ע [קיד ו], תכב א, שהשוכח הזכרה בתפלה, אומרה אחר ברכתה, כמובא בהערה 27,

ברוך מקדש ישראל והזמנים" (34).

אמר ליה: מאן אמרה? — רב.

הוסיף רבי זירא וסיפר, כי הדר יתיב רב גידל וקאמר: טעה ולא הזכיר יעלה ויבא של ראש חודש — אומר "ברוך שנתן ראשי חדשים לעמו ישראל לזכרון", ואני [רבי זירא] (35) לא ידענא אי אמר בה [בברכה] "לזכרון ולשמחה" אי לא אמר בה אלא זכרון, אך לא "שמחה", וכן אני יודע אי חתים בה "ברוך אתה ה' מקדש ישראל וראשי חדשים" אי לא חתים בה, (36) וכן אני יודע בפרט זה — שתקנו ברכה גם לשוכח

הזכרת ראש חודש — אי הוא חידוש ידיה, אי שגם פרט זה אמר משמו דרביה.

גידל בר מניומי הוה קאי קמיה דרב נחמן, טעה רב נחמן ולא אמר "רצה" או "יעלה ויבא" והדר לרישא, לתחילת ברכת מט-ב המזון. (37)

אמר ליה גידל בר מניומי: מאי טעמא עביד מר הכי?

אמר ליה, משום דאמר רבי שילא אמר רב "טעה חוזר לראש".

"שנתן ימים קדושים לעמו וכו'", ואילו בנהר שלום נקט שביוה"כ לא תקנו ברכה זו, ואם שכח יעלה ויבא, אינו צריך לחזור לראש.

34. תוס' [ד"ה ברוך] כתבו שאם שכח ביו"ט שחל בשבת, יאמר "ברוך שנתן שבתות למנוחה ויו"ט לעמו ישראל לשמחה [ולזכרון], וכן כשחל ר"ח בשבת מוסיף "ור"ח לעמו ישראל לזכרון".

35. כך פירש רש"י, והכרחו ממה שהוזכר שרבי זירא ישב אחורי רב גידל, ובהכרח שהוא המספר על נידונים אלו [ראה תוס' ע"ז סג ב]. אך בתוס' הרא"ש ור"י החסיד נקטו שרב גידל [או רב הונא] אמרו כן. וראה באור זרוע [סעודה ר] שרבי זירא הוא ששאל את רב גידל "מאן אמרה", ולכן הוזכר שישב שם.

36. המג"א [קפח ז] כתב שבראש השנה אין חותמין, כי י"א שמצוה להתענות בו, והרי הוא כר"ח שאין בו חיוב סעודה, ובשעה"צ [שם טו] כתב שדבריו הם כביאור תוס' הרא"ש שספקו זה של רבי זירא תלוי בספקו הקודם, שאם אין

מזכירין "שמחה" הרי היא ברכה קצרה ואינו חותם, ובר"ה אין מזכירין "שמחה", אך אם ביאור הספק כפשוטו, אם ר"ח נחשב כיו"ט כדי שיתקנו בו ברכה ארוכה, או לא, הרי ר"ה ודאי יו"ט גמור הוא [אך חוה"מ דינו כר"ח ואינו חותם, מ"ב ס"ק כז]. ובכה"ל [ד"ה בשבת] כתב שמדברי המג"א [טז] משמע שבסעודה שלישית אינו חותם, כי כל שבדיעבד אינו חוזר לברך, אינו חותם ב"ברוך שנתן" [ראה תוס' ד"ה אין], אך לביאור שעה"צ הנ"ל, חותם גם בסעודה שלישית כי חיובה תלוי במעלת היום.

ובתוס' ר"י החסיד ביאר שהצד שלא יחתום הוא משום שאינה אלא כברכת הפירות והמצוות, ואינה אלא הודאה בעלמא וזכרון המאורע. ובכה"ל [ד"ה אומר] הוכיח מדבריו כשיטת הלבוש [שם ז] שבר"ח פותח בשם ומלכות, שהרי לא גרע מברכת המצוות, אך בברכי יוסף דקדק מלשון השו"ע [ס"ז] שבר"ח אינו פותח בשם ומלכות.

37. כך פירש רש"י, ודימה דין זה לשוכח הזכרה בתפילה ועקר רגליו, והרשב"א הביא שרבותינו הצרפתים כתבו שחוזר לראש משום